

MODERNA MISEL IN SLOVENSKA KNJIŽEVNOST

Janko Kos: *Moderna misel in slovenska književnost*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1983, 389 str.

Pred nami je knjiga krajših in daljših razprav, študij in esejev profesorja primerjalne književnosti Janka Kosa, s katerimi se dopolnjuje njegova predavateljska in znanstvena fiziognomija. V knjigi zbrana besedila so namreč nastajala kot bolj ali manj ažurni odmevi na najrazličnejše literarne, umetnostne in kulturne probleme; Kos je tako prisoten v naši esejistiki, kulturni publicistiki in umetnostnokritični polemiki že ves čas od začetka petdesetih let. Besedila, zbrana v pričujoči knjigi, so sicer novejšega datuma (najstarejše, Slavenci in dialektika, datira v leto 1968), vendar je njihova narava prav to, kar smo poudarili na začetku: živ, neposreden, kritičen in prizadet odziv na pojave v slovenski kulturi in umetnosti.

Nič novega ne bomo zapisali, če ugotovimo, da je slovenska kultura predvsem v šestdesetih letih doživela odločilen obrat in hkrati pomembno pluralizacijo teoretičnih pogledov in praktičnih, umetniških realizacij. Ta mnogoobrazna odprtost, polemična naravnost posameznih literarnih smeri, šol in skupin druge proti drugi, nenehno oplajanje literature, kulture in tudi socialnega življenja z najrazličnejšimi vplivi, temeljne in temeljite polemike o različnih vprašanih nacionalnega bivanja in ne nazadnje tudi izidi posameznih knjig so sprožali v avtorju knjige nenavadno močne, poglobljene in temeljite vzgibe, katerih rezultat so pričujoča besedila.

Na prvi pogled bralca bega raznovrstnost in prepletenost tem: sklop o dialektiki in humanizmu, o sodobnem slovenskem pripovedništvu (in znotraj njega esej o dramatiki Primoža Kozaka, pravzaprav o njegovi Sodobni trilogiji), esej o vprašanju mimetičnosti sodobne umetnosti, sklop o avantgardizmu, modernizmu in postmodernizmu, sklop o Heideggerju, fenomenologiji in Pirjevčevem razumevanju modernega evropskega romana, esej o Vidmarjevem razumevanju (estetske), lepote in zaključni spis o problemih (objektivne) kritike o slovenski kritiški zavesti. Priznati je treba, da je to izjemno širok diapazon, ki z majhnimi, zanemarljivimi odstopanji zajema praktično vsa res temeljna vprašanja, ki so se jih dotaknili sodobna slovenska literatura, literarna veda, filozofija in še posebej kritično in esejistično pisanje. Tako je prvi vtis branja (kljub množici različnih tem) vendarle tudi, če ne predvsem sintetičen: pred nami se razgrinjajo temeljna polja, ki so relevantna tudi za čas, ki ga pravkar doživljamo. Zdi se, da manjka (če ne upošteevamo eseja o Kozakovi dramatiki) predvsem Kosovo razmerje do sodobne slovenske dramatike, saj sta področji lirike in proze vendarle obdelani do tiste sintetične sodbe, ki dovoljuje celosten in notranje strnjen pregled sodobne slovenske literature skozi reprezentativna imena ali smeri.

Pa vendar se zdi, da je knjiga, ne glede na to, da so bili vsi eseji že natisnjeni po revijah ali prebrani ob drugih priložnostih, pomembnejša zaradi nečesa drugega. Postavlja namreč prepotreben most med »čisto« teorijo literarne vede, filozofije umetnosti in estetiko ter tisto nemalokrat hudo poljubno in neobvezno publicistiko za vsakdanjo rabo, ki je v slovenski literaturi naredila že veliko škode. Kosovi eseji in razprave namreč postavljajo alternativo: na eni strani uporabljajo strog in premišljen ter utemeljen znanstveni aparat, metodologijo in terminologijo, na drugi strani pa skušajo odgovoriti na vprašanja, ki ne morejo čakati na »zgodovinske« odgovore. Tako, uporabljajoč znane, vendar premalo uporabljane postopke, odkriva nezadostnost površne publicistike in razumevanja literature ter hkrati opozarja na enostransko kritiško zavest, ki seveda ne vrednoti skladno s celotnim vrednostnim (in pojmovnim) sistemom, marveč se zateka v približnosti in poljubnosti, govori pa zgolj o tistem, kar ji je blizu in kar pozna ter na podlagi tega razvija vrednostni sistem, s katerim ocenjuje vse po vrsti.

Priznati moramo, da se je Janko Kos v Moderni misli in slovenski književnosti lotil vrste vprašanj, o katerih vse pramalo govorimo ali pa je zanje značilno, da jih je (kot npr. vprašanja o avantgardi, modernizmu in postmodernizmu) sprožilo prav Kosovo razmišljanje. Tudi sklop o humanizmu in literaturi na Slovenskem je izjemno poučen in hkrati odpira nova vprašanja, saj njegova temeljna ugotovitve in spoznanja, da je namreč humanizem nekaj globljeja, kot so antropocentrizem, antropotei-

zem in antroposubjektivizem (ki jih različne ideologije, pač glede na trenutne potrebe, umeščajo na mesto humanizma in jim tudi dajejo take oznake), hkrati pa je humanizem tudi »trajnejša sila človeškega obstanka, njegovih funkcij in struktur« (Književnost in humanizem). S temi ugotovitvami Kos bistveno premika naše gledišče o humanizmu; na eni strani zavrača miselnost o humanistični naravi in poslanstvu literature, ki jo je pri nas razvil posebej kritični in socialni realizem, na drugi pa kritično zavrača »antihumanistično« stališče smeri od eksistencializma do fenomenologije, saj ugotavlja v teh filozofijah prav to, globinsko in avtentično podstat, ki živi mimo in globlje kot ideološke opredelitve. Podobne ugotovitve veljajo tudi za Kosovo razmišljanje o današnjem položaju humanizma oz. o njegovi krizi ali že kar o zatonu. Ugotavlja, da seveda ni v krizi humanizem, marveč določene teorije, ki postavljajo v bolj ali manj težiščno točko svojega védenja različne poglede na humanizem. Temelj humanizma – »skupno človeško bistvo« (Poglavje o humanizmu) – je pač nekaj, kar ni podvrženo premenam, kakor jih slikajo in razumejo teorije, ki govorijo o humanizmu na afirmativen ali kritičen način. Podobne misli bi lahko zapisali tudi za uvodni spis – Slovenci in dialektika – ki je nastal kot odmev na knjigo Vojana Rusa Dialektika človeka, misli in sveta (1967); v spisu ne ugotavlja samo izvirnih pomanjkljivosti in konservativnega pristopa avtorja k vprašanju o dialektiki, marveč osvetljuje tudi razmerje Slovencev do dialektike, ki so jo, kot meni Kos, začeli spoznavati šele v njenem razkroju ali v času, ko je bila že močno načeta in problematizirana, njeno dvatisočletno »dialektično« razvitje od Zenona Eleatskega, Sokrata, Platona in Aristotela pa nam ni prezentno oz. nenehno uhaja iz dosega naše zavesti.

V teh uvodnih, če ne kar načelnih esejih, ki korespondirajo s sklopom spisov o avantgardi in modernizmu, odpira Kos izjemno strogo, natančno, konsekventno razumevanje temeljnih pojavov, na katerih počiva marsikatera sodobna literarna šola in ki so prav gotovo spodbudile marsikateri literarni oz. estetski obrat v sodobni slovenski literaturi. Toda njegova »Arhimedova točka« včasih megli nekaj, kar je za tovrstno pisanje morda odločilnega pomena: avtor se sicer jasno in smiselno odloča za logične in smiselne rešitve, še posebej tam, kjer dejstva ponujajo različne ali celo diametralne poglede na stvar(i), vendar je včasih težko razbrati, kaj je njegovo osebno razmerje do vprašanj, ki ga verjetno prizadevajo ne le kot znanstvenika, marveč tudi kot sooblikovalca moderne slovenske kulturne in estetske misli. Resda so včasih vprašanja sama zapletena in polna protislovnosti, da niso dovolj teoretično podprta z veljavnimi dokazi, ki bi imeli že zgodovinsko vrednost, da mora marsikdaj dobesedno orati ledino (kar je značilno za vso slovensko literarno vedo od Antona Ocvirka dalje), pa vendar bi si želeli več tistega osebnega žara in prizadetosti, ki bi vdihnil spisom notranjo dinamiko, katere posledica bi bila lažja berljivost. Prav ob uvodnih spisih (ki bi jim prišleti še spise o mimesičnosti, Heideggerju in sodobni kritični zavesti) se postavlja vprašanje, v kakšni meri je za slovensko literarnoteoretično misel blokada prav odsotnost temeljnih teoretičnih del, v katerih bi bila sintetično križana diahroni in sinhroni princip. Če bi namreč imeli taka dela, potem bi marsikatero vprašanje in marsikatera razprava potekala na povsem drugačen način, argumentacija o splošnem in posebnem se ne bi nenehno križala z zgodovinskimi in teoretičnimi opazkami o posameznih fazah problema.

Zato se zdi, da so mnogo bolj funkcionalni – tu mislimo predvsem za komunikativno odprtost k bralcu – eseji o avantgardi, modernizmu in postmodernizmu, o treh sklopih literarnoteoretičnih in estetskih problemov, ki živo zadevajo ne le čas, v katerem so se pojavili, marveč preprosto obvladujejo vso evropsko umetnostno misel tega stoletja, s poganjki pa segajo globoko v prejšnje stoletje.

Še posebej pomembna se mi zdita eseja Avantgarda in Slovenci (prvič natisnjen v Sodobnosti 1980) in Težave s postmodernizmom (prav tako Sodobnost, 1982). Prvi esej (ali morda kar študija) namreč skuša umestiti dolga desetletja sporno, še bolj pa zamolčano slovensko literarno ustvarjalnost v določene zgodovinske koordinate, kar je piscu vsekakor omogočilo tudi dokaj močno in notranje strnjeno neoavantgardno gibanje okoli skupin OHO, Katalog, 441–442 in Nomenklatura, seveda pa tudi vsi individualni napor, ki jih ni moč uvrstiti pod katero od skupinskih oznak. V svojem prvem spisu skuša poiskati vzroke za relativno in dejansko zavrtost tako historičnih kot tudi neoavantgardnih gibanj, ki jo vidi predvsem v dejstvu, da je čas od dvajsetih let tega stoletja pa do danes pomenil šele trganje slovenske literature od izjemno močnih in profiliranih tradicij, zaradi česar so manjkali vsi tisti bistveni elementi, ki tvorijo zaledje avantgard, to je od čisto materialnih možnosti do socialnih strat, ki s svojim zanimanjem omogočajo avantgardam njihovo notranje razvitje in slednjič tudi ukinitve ali transformacijo v nekaj novega.

Teže se je strinjati s tistimi Kosovimi domnevami, ki trdijo, da so bile neoavantgarde prav tako kot drugi literarni pojavi v zamudi glede na evropska in ameriška dogajanja »vsaj za deset let in več«, kar seveda je deloma ustreza resnici, ker so bila nekatera avantgardna gibanja v Ameriki, recimo

Fluxus Movement, beatniška poezija, off-off-Broadway vendarle naravnana povsem drugam, kot recimo literarno-scensko prizadevanje, happeningi in zunanji projekti skupine OHO, pa tudi v dogajanjih znotraj konkretne in vizualne poezije lahko sledimo le določenim vzporednicam; v marsičem pa je šel slovenski razvoj povsem avtohtono in novo pot. Zdi se tudi, da mora sleherni analiza (literarnih) avantgard upoštevati socialne in politične razmere, v katerih nastaja avantgarda, saj s svojo (zunanjo) izzivalnostjo dosti prej trči na posamezne konvencije in prepovedi kot pa druga, vase in v svoje notranje probleme zastrta literarna gibanja.

Prav tako zanimiv in diskutabilen je esej Težave s postmodernizmom, ki sicer zaradi povsem jasnih ugotovitev, da vlada v pomenskem polju te oznake precejšnja, morda kar nerazrešljiva zmeda: nekaterim pomeni »postmodernizem« dogajanje od preloma stoletja dalje, drugim prvo desetletje našega stoletja, spet tretjim čas po 1960. Hkrati se termin pojavlja kot zbirni pojem ali kot dokaj ozka literarnoteorična oznaka, pa preprosta opozicija »modernizmu«. Drugače pojmujejo izraz v Ameriki in spet drugače v Evropi, kar vse vodi do sklepa, da je sam izraz »postmodernizem«, kot vsi na novo skovani in uporabljeni izrazi, skrajno nezanesljiv in s tem uporaben samo do določene mere, opisno in pojasnjevalno. Hkrati poskuša Kos slovenski postmodernizem umestiti v čas po 1970, kot izrazite slovenske postmoderniste vidi dramatika Rudija Šeliga in Petra Božiča, pesnika Borisa A. Novaka in prozaista Branka Gradišnika.

Pri tem Kos ugotavlja: »Težava registriranja in identificiranja postmodernizma v sodobni evropski literaturi je seveda predvsem ta: kako razločevati med literaturo, ki je zgolj tradicionalna, in to, ki sprejema tradicijo skozi filter modernističnega izkustva in zato zasluži ime postmodernizma. Morda bo takšno razločevanje celo zmeraj manj mogoče, ker se oboje – tradicionalnost in postmodernizem – nehote prepleta, spaja in do nerazpoznavnosti zamenjuje, kar pa je najbrž ena od zakonitih posebnosti današnjega literarnega razvoja.« Prav ta ugotovitev opozarja na dejstvo, da se v publicistiki in kritiki postmodernizem uporablja za povsem različne literarne pojave, tudi za take, ki seveda nimajo ničesar opraviti s postmodernizmom. Tako Kosove ugotovitve in ugovori bistrijo kalne vode vsakršnih poimenovanj, ki jih kritiki nekritično uporabljajo v pomanjkanju trdnejših in razvidnejših kritičkih sistemov.

Tem vprašanjem je posvečen tudi zaključni spis iz Moderne misli in slovenske književnosti z naslovom Problem objektivne kritike v današnji literarni situaciji. Kos svoje razmišljanje naslanja na znana Levstikova spisa Napake slovenskega pisanja in Objektivna kritika, saj ugotavlja, da je »Levstik princip kritike razglasil za osrednjo gonilno silo družbenega življenja na vseh njegovih ravneh – od politične do kulturne, jezikovne in literarne«. Princip objektivne in neobjektivne, pravične in krivične (pravzaprav nepristranske in pristranske ali enostranske) kritike velja tudi danes, v današnji literarni situaciji. Kos vidi nevarnost za izginotje objektivne kritike predvsem v kritikovi osebni navezanosti na določen tip literature (kar je ob množici literarnih smeri in pojavov še toliko laže), v intelektualni zmoti, ki precenjuje posamezna merila in jim pripisuje obči pomen, to pa je povezano s problemom absolutnih in relativnih vrednot. Literarna situacija danes je taka, da noben element v literarnem delu nima in ne more imeti absolutne vrednosti. Toda odsotnost absolutnih vrednot v literarnih delih ne pomeni, da »relativne« vrednote niso v določenih razmerjih. Prav ta razmerja določajo »trajnost« in »učinkovitost« posameznih literarnih del, seveda spet glede na druga literarna dela. Žal Kos ne odgovori na vprašanje, ki se ponuja kar samo od sebe: obe vrsti »neobjektivne« kritike, tista, ki sodi pristransko zaradi močne avtorjeve inklinacije k določeni literarni skupini, šoli, gibanju ali dogajanju, in ona, ki prevrednoti določene marginalne vrednote v kardinalne, »spregledata« določene vrednote; zanimivo bi bilo vedeti, kako ta »spregled« učinkuje v daljši časovni perspektivi, kaj pomeni za samo usodo literarnega dela. Tak primer je prav gotovo sodobna kritika Kocbekovih novel Strah in pogum, Zupanove Stvari Jurija Trajbasa, Zajčeve pesniške zbirke Požgana trava, Šalamunovega Pokra, posameznih edicij skupine OHO in ne nazadnje tudi izjemno širok in ne vedno povsem razločen diapazon mnenj in kritičkih sodb o Kosovelovih Integralih.

Kosovo razmišljanje o objektivni in neobjektivni kritiki, njenem vplivu na literaturo in odzivih na socialni svet odpira še eno pomensko polje. Refleksivno namreč opozarja na dejstvo, da je kritika pri nas, ne glede na oblike ali prostore pojavljanja, močno zapostavljena, brez ustreznega metodološkega aparata, prepuščena naključju in poljubnosti, zaradi česar je njen realni pomen dosti manjši, kot bi v resnici lahko bil. Zato seveda tudi ne more biti »sodba« v Levstikovem pomenu in razumevanju temeljne razsežnosti kritike, čeprav je to danes lahko samo ena od sestavin kritike. Zdi se, prav zaradi množice različnih literarnih pojavov, da mora kritika vzdrževati tudi pojasnjevalno ali razlagalno raven. Kot most med bralcem in literarnim delom označuje in razlaga prav tista mesta, ki jih li-

terarna dela, pisana na podlagi sodobnih poetik, zamegljujejo ali so brez določenega »védenja« in »znanja« tako rekoč nepreberljiva.

Moderna misel in slovenska književnost je torej tiste vrste esejistično in literarnoteoretično delo, ki bo učinkovalo s svojimi pogledi in ugotovitvami v daljši časovni perspektivi. Še enkrat je treba poudariti, da govori o tistih nevralgičnih točkah slovenske literature, umetnosti, estetike, filozofije in kulture, ki se vedno znova rišejo v našo zavest v vsej svoji globini in pomembnosti. Kosov prispevek pri razreševanju teh vprašanj je opazen in pomemben, zaradi jasnega pojmovnega aparata in logičnega razvitja problemov pa tudi primer učinkovitega tovrstnega pisanja, ki ga na Slovenskem v zadnjem času močno pogrešamo.

Denis Poniž
Ljubljana

ZBRANO DELO JANKA KERSNIKA

Pred nami je končno zbrana celotna Kersnikova besedna ustvarjalnost. Zadnjo knjigo je pripravil France Bernik, ki je z objavo pisem zaokrožil pisateljevo umetniško, politično in človeško podobo.¹ Kersnikovo Zbrano delo je posebej zanimivo iz dveh razlogov: v svoji prvi izdaji² je bilo vzročno dejanje za vrsto kasnejših avtorjev, pri delu so se izmenjali štirje uredniki, vsi vidni literarnoznanstveni delavci, zadnja dva pa tudi glavna urednika celotnega projekta Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev. Zato nas ob kratki predstavitvi zadnje knjige tudi širše zanima *izbor besedil, uporaba znanstveno-kritičnega aparata in uredniške odločitve o jezikovni podobi besedil*.

1. *Vsebinska zasnova zbranih del (ob Kersniku)*. Za začetek načrtnega izdajanja zbranih del slovenskih književnikov imamo lahko Klasje z domačega polja (1866), ki je sicer prineslo le Prešerna v Levstikovih redakciji in s Stritarjevimi uvodom, vendar pa je za vselej utemeljilo potrebo, da se zbere in ponatisne vse, kar so napisali naši najboljši pesniki in pisatelji. Znano je, da so Stritar, Jurčič in Levstik hoteli to uresničiti predvsem zato, da bi ovrgli zgodovinsko laž, da je mogoče vso dotedanjo slovensko literaturo prinesiti v žepnem robcu.³ Že v svojem prvem naznanilu so izrekli tudi svoje poglede na zajemanje besedil: »... zbrana oziroma izbrana dela obenem z življenjepisi, portreti in kritičnimi ocenami.«⁴ V nadaljevanju tudi povedo, katere pisatelje bodo izdali, česar pa, kot vemo, niso mogli uresničiti.

Čez slabi dve desetletji se zbrana dela nadaljujejo (npr. Jurčičeva 1882–1892), »a vse to je nosilo na sebi pečat slučajnosti. Nedostajalo /.../ je enotnosti v vsebini in obliki, zaokroženosti, popolnosti, kritičnozgodovinske opreme in – cenenosti.«⁵ V tej Prijateljevi kritični oznaki je zajeto njegovo in uredniško delo drugih, saj je pred letom 1917 izšlo že precej zbranih del pomembnejših ustvarjalcev, npr. Levstika, Jurčiča, Gregorčiča, Stritarja, Trdine, Tavčarja. Ko se Prijatelj zavzema za zaokroženost in popolnost, žal še ne pove natančneje, ali mu gre za izbor najboljšega in najzanimivejšega pri določenem avtorju ali za njegovo celotno delo. Bolj pozoren je pri avtorjih, ko se ravna po »čistoumetniškem« kriteriju. O ureditvi naših klasikov Prijatelj spet izčrpneje piše že čez nekaj mesecev v Zvonu.⁶ Sedaj se še natančneje izraža o zbranih delih. Izhodišče mu je Levčev (Fran Levec) program za

¹ Janko Kersnik: Zbrano delo, šesta knjiga Pisma/Dodatek. Besedilo pripravil in opombe napisal France Bernik. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1984.

² Janka Kersnika Zbrani spisi. Uredil Vladimir Levec [od 3. knjige dalje Ivan Prijatelj]. V Ljubljani. Založil L. Schwentner, 1900–1914.

³ Primerjaj: Ivan Prijatelj: O izdaji naših klasikov, Naša knjiga, priloga k Ljubljanskemu zvonu, št. 2, 1917.

⁴ Prav tam, str. 5.

⁵ Prav tam, str. 6.

⁶ Ivan Prijatelj: O ureditvi naših klasikov, Naša knjiga, priloga k Ljubljanskemu zvonu, št. 3, 1917.